

Երուանդ Օտեան - Նամակներ, բնագրի կազմութիւն Օֆելիա Կարապետեան, խմբագիր Հենրիկ Բախչինեան, Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանի Հրատարակչութիւն, Երեւան, 1999, 304 էջ:

1999ին Հայաստանի Եղիշէ Զարենցի անուան Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանին կողմէ Երեւանի մէջ լոյսին եկաւ հայ երգիծագրութեան եւ վիպագրութեան մէջ իր բացառիկ տեղը ապահոված Երուանդ Օտեանի նամակներն՝ Օֆելիա Կարապետեանի պատրաստութեամբ եւ Հենրիկ Բախչինեանի խմբագրութեամբ:

304էջանի գիրքը հրատարակուած է արդի հայերէնի մէջ կիրարկուող երկու ուղղագրութիւններով: Բնագրերը ներկայացուած են դասական ուղղագրութեամբ, այնպէս՝ ինչպէս գրած է Օտեան, իսկ նախաբան եւ ծանօթագրութիւններ՝ տրուած են Հայաստանի ներկայ պաշտօնական ուղղագրութեամբ: Գիրքին սրբագրութիւններուն հետեւած է Հեղինէ Մուրադեան:

Հատորին լոյս աշխարհ գալուն մէջ իր բաժինը ունեցած է նաեւ Յարութիւն Սիմոնեան, որ ներկայացած է իրբեւ մեկեանսը *Նամակներուն*, վերջին քանի մը տարիներուն իր նիւթական ձեռնտուութիւններով իրագործուած հրատարակչական ծրագիրներուն վրայ աւելցնելով այս մէկն ալ:

Հատորը ունի նաեւ անձնանուններու, տեղանուններու եւ պարբերականներու ցանկ մը, ինչպէս նաեւ բառարանի բաժին մը, որոնք կը դիւրացնեն գիրքին օգտագործումը այլեայլ նպատակներով:

Միով բանիւ՝ շնորհակալ աշխատանք մը, որ Տիրուհի Ագարեանի, Արշակ Ալաօյաճեանի, Մկրտիչ Վրդ. Աղանունիի, Արամ Անտոնեանի, Արփիար Արփիարեանի, Լեւոն Բաշալեանի, Միքայէլ Կիւրճեանի, Արշակ Զօպանեանի եւ վեց այլ անձերու հասցէագրուած նամակներու վերարտադրութեամբ ի յայտ կը բերէ Օտեան երգիծագրին, վիպագրին եւ մարդուն ցարդ ստուերի մէջ մնացած դիմագիծերէն ոմանք՝ իր սրամիտ բանաձեւումներուն եւ տխուր հաստատումներուն, ինչպէս նաեւ ընթերցողին բացուող իր կիրքերուն ու բնագրային հակումներուն ընդմէջէն:

Մեր նպատակը Օտեանի հոգեվերլուծումը կատարել կամ նամակները արժէւորել չէ: Պարզապէս պիտի փորձենք մեր նշմարած թերութիւններուն նշումով՝ արդարութիւն ըրած ըլլալ Օտեանին, ու մեր լեզուին, ինչպէս նաեւ ճշգրտումներով մասնակիորէն ամրապնդած ըլլալ կապը ընդմէջ *Նամակներուն* եւ բնագրային հարազատութեան, առանց երբեւէ թերազնահատելու օգտակար տքնաջան աշխատանքը, զոր կարելի բժախնդրութեամբ կատարած են *Նամակներուն* պատրաստողն ու սրբագրողը:

Կ'ըսենք մասնակիորէն, որովհետեւ մեր ուշադրութեան առարկան պիտի կազմեն միայն Օտեանէն Արփիար Արփիարեանին եւ Լեւոն Բաշալեանին ուղղուած նամակները, ապա նաեւ Արշակ Զօպանեանին ուղղուած մէկ նամակ, որոնց լուսապատճէններն ունինք մեր տրամադրութեան տակ:

Լուսապատճէնները ունին իրենց պատմութիւնը:

1986ին մեզի առիթը ներկայացած էր Աղեքսանդրիոյ մէջ ծանօթանալու հանգուցեալ Ստեփան Շահպազի հետ եւ մասնակից դառնալու անոր Արփիար Արփիարեան պատկառելի աշխատութեան լոյս աշխարհ գալուն: Շահպազ այդ աշխատանքը յաջողցուցած էր Գահիրէ եւ Աղեքսանդրիա իր ձեռք բերած Արփիարեանի արխիւին շնորհիւ: Իր մահէն կարճ պահ մը առաջ, հեղինակին հետ համաձայնած էինք որ այդ արխիւը կորուստէ փրկուելու համար յանձնուի Հայաստանի Գրականութեան եւ Արուեստի Թանգարանին, մինչ այդ, սակայն, անոր լուսապատճենները վստահելով մեզի, որովհետեւ յիշեալ արխիւը կը պարունակէր Վերակազմեալ Հնչակեան Կուսակցութեան պատմութեան վերաբերող հարուստ նիւթ, եւ մենք ձեռնարկած էինք որոշ պրպտումներու՝ այդ ուղղութեամբ: Արփիարեանի արխիւին պատճինահանման ու Հայաստան փոխանցման գործը վստահուած էր ՀԲԸՄի Ծգիպտոսի շրջանակի ատենապետ Պերճ Թերզեանին:

Բայց պատահած էր որ Թանգարանին սփիւռքի հետ յարաբերութիւններու բաժնի վարիչ Սուրէն Նադրեան յայտնուէր Գահիրէ եւ առաջարկէր որ, գործնական նկատումներով, արխիւին փոխադրութիւնը իրագործուի իր միջոցով, խոստանալով անոնց լուսապատճենները պատրաստել հայրենիքի մէջ եւ առաքել մեզի: Առաջարկին առաջին մասը գործադրուած էր, բայց շուտով վրայ հասնող երկրաշարժ, դարաբաղեան շարժում ու անկախութիւն կասեցուցած էին երկրորդ մասին իրականացումը:

1996ին երբ կը գտնուէինք Երեւան, Թանգարանի տնօրէն Հենրիկ Բախչինեան, որ ծանօթ էր վերի պատմութեան, հաւանեցաւ որ Արփիարեանի արխիւին լուսապատճենները հանուին եւ դրուին մեր տրամադրութեան տակ, մանաւանդ որ զանոնք լոյսին տալու մեր ծրագիրը ոգեւորութեամբ դիմաւորուեցաւ իր կողմէ: Ժամանակի սղութիւնը արգելք եղաւ ամբողջ արխիւին պատճինահանման. բայց այդ ուրիշ հարց:

Հիմա, երբ զարմանքով... Թէեւ հաճելի... այդ նիւթերուն մէկ մասը գրտանք հրապարակ հանուած, բնականաբար մղուեցանք բնագրերուն հետ զանոնք բաղդատելու փորձութեան եւ ահաւասիկ արդիւնքը:

Ա.- Տարածուն երեւոյթներ

Նախ, բովանդակ Նամակներուն տարածքին, բազմաթիւ են բայական լծորդութիւններու սխալները վերարտադրուած նամակներուն մէջ.- Մի՛ կարծիր, փոխանակ Մի՛ կարծերի (էջ 25), կը նշմարենք, կը հարցնին, կը գարնին, մագցել, կը լսինք, կը տանեն (էջեր 28-27), եւլն.:

Ապա ա՛յ բառը այլեւս իմաստով՝ գրեթէ ամէնուր վերարտադրուած է առանց չեչտի:

Վերջապէս, կատարուած են կէտադրական միջամտութիւններ.- մասնաւորապէս՝ ստորակէտերու անհարկի յաւելադրում եւ միջակէտի ու ստորակէտի շփոթներ, - որոնք Թէ՛ անտեղիորէն խճողած են վերարտադրեալ բնագիրը, Թէ՛ կարգ մը պարագաներու խեղաթիւրած իմաստը բնագրային նախադասութեան: Օրինակ՝ Նազարբէկի «Հնչակ»ները եւ «Ապտակ»ները բաժներ են Տամատին, Աղասին եւ քու վրադ շատ մը ամբաստանութիւններ ըրեր են:

Պէտք է ըլլայ՝ Նազարբէկի «Հնչակ»ները եւ «Ապտակ»ները բաժնիք են, Տա-
մատին Աղասիին եւ... (էջ 43):

Իմաստասիր տարբերութիւնը յստակ է: Վերարտադրուածը ամբաստա-
նութիւններէ գերծ կը պահէ Միհրան Տամատեանն ու Աղասի Թուրսարգիս-
եանը, մինչդեռ բնագիրը զանոնք ալ կը դասէ Աւետիս Նազարբէկեանի կողմէ
ամբաստանեալներու շարքին:

Կամ՝

Անգամ մը, որ նոր կեդրոնի անդամ ընտրուեցայ Նազարբէկները վռնտել
տալէ ետքը... բացարձակապէս կը հրաժարէի...: Պէտք է ըլլայ՝ Անգամ մը որ
կեդրոնի անդամ ընտրուեցայ, Նազարբէկները վռնտել տալէ ետքը... բացար-
ձակապէս կը հրաժարէի... (էջ 44):

Օտեանական բնագիրը յստակ կ'ընէ թէ, Արփիարեանի Հնչակեան կեդրո-
նի անդամ ընտրուելը նախորդած է Նազարբէկեան ամուլին արտաքսման:
Այսպէս չի յուշեր վերարտադրեալ տարբերակը:

Կամ՝

... որովհետեւ Փաշան Հոս գալու միտք ունի եւ պէտք է, որ ես ալ Հոս
գտնուիմ, յունուարի մէջ, կ'երթամ այն ատեն...: Պէտք է ըլլայ՝ ... որովհետեւ
Փաշան Հոս գալու միտք ունի եւ պէտք է որ ես ալ Հոս գտնուիմ. յունուարի
մէջ կ'երթամ այն ատեն... (էջ 93):

Ի տարբերութիւն վերարտադրեալ օրինակին, Օտեանի ըսել ուզածը ո'չ
թէ Յունուար ամսուն տուեալ վայրին մէջ գտնուելու հարկադրանքն է, այլ՝
Յունուարին ճամբորդական իր մտադրութիւնը իրագործելու ազատութիւ-
նը:

Կամ՝

Ընդունէ առաջին համբոյրս քսաներորդ դարուն, ինչպէս անցեալ դա-
րուն, նոյնպէս այս դարուն մէջ: Պէտք է ըլլայ՝ Ընդունէ առաջին համբոյրս
քսաներորդ դարուն. ինչպէս անցեալ դարուն, նոյնպէս այս դարուն մէջ (էջ
147):

Եւ դեռ՝

«Անկեղծ ըլլալու համար, պիտի խոստովանիմ, որ «Արիւնոտ յիշատակ»դ
բնաւ չիշեցներ այդ զարհուրելի պատմութիւնը. վիպեր ես զուարթութեամբ
մը, որ անըմբռնելի է: Աղէտքին առջեւ կատակ չըլլուիր...»: Պէտք է ըլլայ՝
«Անկեղծ ըլլալու համար, պիտի խոստովանիմ, որ «Արիւնոտ յիշատակ»դ
բնաւ չիշեցներ. այդ զարհուրելի պատմութիւնը վիպեր ես զուարթութեամբ
մը, որ անըմբռնելի է: Աղէտքին առջեւ կատակ չըլլուիր...» (էջ 95-96):

Բ.- Յատուկ անուններ

Հատորը կազմողը բնագրային յատուկ անուններ վերարտադրած է
այսպէս՝

Միմոն փոխանակ Միմէոնի (էջ 31),

Ռէթէոս փոխանակ Ռէդէոսի (էջ 32),

Մակետոնիա փոխանակ Մակեդոնիայի, ամէնուր

Աքէայի բանտ փոխանակ Աքքիայի բանտի (էջ 38),

Գեորգ փոխանակ Գէորգի (էջեր 49, 55, 58),

Առևտրալիա փոխանակ Աւտրալիայի (էջ 55),
 Իչէթ պէյ փոխանակ Իզզէթ պէյի (էջ 57),
 Ճեհանկիւլ փոխանակ Ճիհանկիւլի (էջ 66),
 Ֆէկալլա փոխանակ Ֆէկալլայի (էջ 78),
 Մըրսի փոխանակ Մըրսիի, ամէնուր (ի դէպ, բառարանին մէջ բառը թարգ-
 մանուած է իբրեւ նամակաբեր...),
 Քընֆուլի փոխանակ Քընֆուլիի (էջ 91),
 Տիւրպէթիւրէն փոխանակ Տիւրպէթիւրէնի (էջ 134),
 Մ. Փէհլիվանեան փոխանակ Մ. Փէհլիվանեանի (էջ 150),
 Բալճեան փոխանակ Բաղճեանի (էջ 165), (նամակին աւարտին անունը ճշգրիտ
 կերպով արձանագրուած է լատիներէնով),
 Բոսթամուլթ փոխանակ Բոսթամուլթի (էջ 176),
 Մաքսուդ փոխանակ Մաքսուտի (էջ 179):

Գ.- Նոր պարբերութեան պարագաներ

Կան քանի մը պարագաներ, ուր բնագրային նոր պարբերութիւններ վե-
 րարտադրեալ օրինակին մէջ ներակայացած են իբրեւ անմիջական շարունա-
 կութիւնը նախորդ նախադասութեան մը, ինչպէս էլ 25 վարէն գ. տող՝ Մի՛
 կարծիրով սկսողը, որ նոր պարբերութիւն պէտք է ըլլայ՝ Մի՛ կարծերով
 սկսող:

Պէտք է ընդունիլ թէ այս կարգի խախտումներ իմաստային փոփոխու-
 թիւններ չեն յառաջացուցած. բայց անոնց բացակայութիւնը՝ վերարտադրու-
 թիւն եւ բնագիր պիտի գողէր աւելի անխարդախ կապով մը:

Դ.- Ուղղագրական եւ տպագրական վրիպումներ

Ահաւասիկ փոքնջ մը՝
 տփնտակ փոխանակ դփնդակի (էջ 25),
 տգետ փոխանակ տգէտի (էջ 49),
 վրա փոխանակ վրայի (էջ 74),
 գծուծ փոխանակ գծուծի (էջ 75),
 պեյ փոխանակ պէյի (էջ 75),
 պատճեն փոխանակ պատճէնի (էջ 77),
 շրլտիկը փոխանակ շրլդիկի (էջ 93),
 աստիէն փոխանակ ասդիէնի (էջ 98),
 հանկարծ փոխանակ յանկարծի (էջ 99),
 հաւանար փոխանակ հաւատարի (էջ 72),
 նախաճախ փոխանակ նախաճաշի (էջ 132-133):

Որոշ պարագաներու պահպանուած են բնագրային սխալներ՝ առանց նըշ-
 ւելու. ինչպէս, օրինակ *ակրայի* ցաւ փոխանակ *ակռայի* ցաւի (էջ 93). կամ՝
 տայ տուգանքը եւ վար իջնայ *հաշուես* փոխանակ տայ տուգանքը եւ վար իջ-
 նայ *հաշուէսի* (էջ 121). կամ՝ Հոդ մէջ զգուշութեամբ վարուեցէ՛ք... փոխա-
 նակ Հոդ մեծ զգուշութեամբ վարուեցէ՛քի (էջ 214), եւլն.:

Ե- Օտար բառեր

Օտեան իր 30 Հոկտեմբեր 1898 Թուակիրով կը նշէ թէ անձ մը ներկայացած եւ իրմէ ստորագրութիւն կորզած է 2 Նոյեմբերին տեսնուելիք իր դատաստանին համար: Այս առթիւ ան գործածած է «ճէլպ մը բերաւ» արտայայտութիւնը (էջ 120): Այս ճէլպ բառը բառարանին մէջ ներկայացուած է որպէս *ճէլպ ընել* ու թարգմանուած է իբրեւ *հաւաքել*, մինչդեռ կը նշանակէ կոչնագիր:

13 Ապրիլ 1900ին, Օտեան Փարիզէն Լեւոն Բաշալեանին գրած իր նամակին մէջ կը խօսի արուեստահանդէսի մը բացման մասին ու կը դժգոհի այդ առթիւ Ֆրանսական մայրաքաղաքի պանդոկապաններուն ցուցաբերած ընթացքէն՝ իր գանգատը խտացնելով «կործանելիք exposition» արտայայտութեան մէջ: Հատորը կազմողը գայն վերածեր է «կործանելիք osée position» եւ թարգմանելով՝ որպէս յանդուգն կեցուածք (էջ 178):

Չօպանեանին ուղղուած նամակի մը մէջ Օտեան ձերբակալեալ Շահնագարի դատապաշտպան ներկանայալով՝ կը կատարէ կարգ մը թելադրութիւններ, խորհուրդ տալով որ, ի չարս ալ բաներու, Ֆրանսական հանրային կարծիքին Շահնագար ներկայացուի իբրեւ մասնակից Նանսիի գործին, որ հովանաւորուած էր Ֆրանսական դեսպանատան կողմէ (էջ 212): Այլ խօսքով, ակնարկուած գործը ոչ թէ «patron եղած է» դեսպանատան կողմէ, ինչպէս կը յուշէ վերարտադրեալ նամակը, ալ «patroné եղած է», ինչպէս յստակօրէն ցոյց կուտայ բնագիրը:

Բառարանին մէջ *Ֆետան* բառին տրուած է *նորատունկ* իմաստը: *Ֆետա*-նը տարածութիւն ներկայացնող չափ է, ինչպէս արդէն կը նշուի 73րդ էջին վրայ:

2- Այլեւայլ թերիւններ

Վերարտադրուածը	Բնագրայինը	էջ
<i>Ճամբուն շոգենաւին մեքենան կը խանգարի</i>	<i>Ճամբան շոգենաւին մեքենան կը խանգարի</i>	29
<i>Եկած օրէս առջի գիշերը</i>	<i>Եկած օրիս առջի գիշերը</i>	31
<i>այդ տեսակ կղերականները չեն ախորժիր</i>	<i>այդ տեսակ կղերականներէ չեն ախորժիր</i>	37
<i>միեւնոյն տանը կը բնակինք</i>	<i>միեւնոյն տունը կը բնակինք</i>	39
<i>նամակատետրակը</i>	<i>նամակ-տետրակը</i>	40
<i>ըլլալիքները շատ շուտ կը վերցնեն</i>	<i>ըլլալիքները շատ ջուր կը վերցնեն</i>	42
<i>Պոլիս տառապողները միշտ կը ձերբակալուին</i>	<i>Պոլիս դարձողները միշտ կը ձերբակալուին</i>	49
<i>Իրենց առաքելութիւնը ...</i>	<i>Իրենց առաքելութիւնը ...</i>	49
<i>խայտառակուեցան</i>	<i>խայտառակուեցաւ</i>	
<i>Որչա՛փ զատ ապրեցանք այս մէկ տարուան մէջ</i>	<i>Որչա՛փ շատ ապրեցանք այս մէկ տարուան մէջ</i>	52
<i>Պոլիս, թէ եւ բանը մէջտեղ եղաւ</i>	<i>Պոլիս, թէ եւ բանը մէջտեղ եղաւ</i>	55
<i>իրենց կանոն</i>	<i>երկից կանոն</i>	71

Հեգ արարածս, անոնք, լքեա՛լ,	Հէգ արարածս, անո՛ք, լքեա՛լ,	77
փոռ՛ճ ու սին	փոռ՛ճ ու սին	
Ահա՛, Տիգրան, հոգւոյս վիճակ	Ահա՛, Տիգրան, հոգւոյս վիճակ	77
տասնագին	դասնագին	
Անէ՛ծք կարդամ, անէ՛ծք տեղում	Անէ՛ծք կարդամ, անէ՛ծք տեղամ	78
օրն ի բուն	օրն ի բուն	
Փարան կ'առնեն ու մեզ կ'ընեն, ո՛հ	Քարան կ'առնեն ու մեզ կ'ընեն,	79
անդէն	ո՛հ անդին	
Թէ՛ չեմ ընկճեր...	Թէ՛ չեմ ընկճիր...	80
Եկան արագ համախմբել գանկիս	Եկան արագ համախմբել գանկիս	81
տակ	տակ	
Թէեւ ու ալ ըսեմ	Թէեւ սա ալ ըսեմ	82
լրագիրներ ծախու կարծես կոր	լրագիրներ ծախու կ'առնես կոր	87
գտայ նագրորին տանը	գտայ նագրորին տունը	89
կարծեմ անկէց զատ աւելի	կարծեմ անկէց շատ աւելի	91
Դէմքին կէսը միայն ցոյց տուր	Դէմքին կէսը միայն ցոյց տար	91
մեզ լուսին	մեզ լուսին	
Անտանելի օղորդ կ'ընէ կոր	Անտանելի օղորդ կ'ընէ կոր	95
ծաղկի փունջ	ծաղկեփունջ (քնագրին մէջ	96
	տողադարձուած բառ)	
Զարկ լսինք նէ՛ միացուր չըսինք	Զարկ լսինք նէ՛ մեռցուր չըսինք	97
արդեօք խմբագրութեանը թո՛փ	արդեօք խմբագրութիւնը թո՛փ	98
նետեց	նետեց	
նամակս առած վայրկենիդ արդէն	նամակս առած վայրկենիդ արդէն	101
ծովին վրայ պիտի ըլլայինք	ծովին վրայ պիտի ըլլայինք	
կը կարդամ ճամբուն	կը կարդամ ճամբան	101
իբրեւ ընդհանուր titre վրան պիտի	իբրեւ ընդհանուր titre վրան	114
տրուի	պիտի դրուի	
Հետս կը կոչեմ	Յետս կը կոչեմ	121
էշերը կը շարունակեն շռալ	էշերը կը շարունակեն գռալ	127
տանը ճաշելու	տունը ճաշելու	132
պիտի թուչէր վերագոյն	պիտի թուչէր վերագոյն սփռւներու	151
սփռւներու մէջ:	(sphereի հայատառը) մէջ:	
Այդ տօնտակ օրերուն	Այդ դժնդակ օրերուն	156
գրածներուն ամբողջ	գրուածներուն ամբողջ	
պատասխանատուութիւնը ես	պատասխանատուութիւնը ես վրաս	
վրաս առած եմ	առած եմ	
Գեղամը տեսայ ճամբուն	Գեղամը տեսայ ճամբան	159
«Միութիւն» ալ քանի մը օրէն	Միւս թիւն ալ քանի մը օրէն	169
պիտի հրատարակեմ	պիտի հրատարակեմ	
Ասլանեանին տանը	Ասլանեանին տունը	171
քսան օր բանտ մնալէ ետք	քսան օր բանտ մնալէ ետք	213
արժակած է	արժակուած է	

Է- Ծանոթագրային

Հաստատել է ետք թէ ընդհանուր առմամբ բաւական բծախնդիր աշխատանք կատարուած է վերարտադրեալ նամակները ծանոթագրութիւններով ընթերցողին աւելի մատչելի դարձնելու ուղղութեամբ, նշեմք թէ կարելի էր քիչ մը աւելի առատաձեռն ըլլալ այս մարզին մէջ եւ որոշ տեղեկութիւններով լուսարանել հետաքրքրասէր միտքերը՝ թէ Արփիարեան ինչու՝ իբրեւ մատնիչ ամբաստանուած էր, հիմնաւոր էր արդեօք այդ ամբաստանութիւնը, ինչ էր խնդիրը պատուոյ ատենի մը կազմութեան եւ ինչ կապ ունէր թիրեաքեան այդ հարցին հետ եւնէ, միշտ իբրեւ գլխաւոր աղբիւր ունենալով Շահապի գրեթէ սպառիչ Արփիար Արփիարեան աշխատութիւնը:

Նամակները ընդհանրապէս ժամանակի ազգային եւ քաղաքական անցուդարձերու, ինչպէս նաեւ մասնաւորաբար Հնչակեան եւ Վերակազմեալ Հնչակեան կուսակցութիւններու պատմութեան հետ ունեցած իրենց աղբրսին թելադրանքով պիտի պահանջէին երկու կազմակերպութիւններու պատմութեան վերաբերող հրատարակեալ նիւթերու աւելի լայն օգտագործումը, կամ անոնց ծանօթ անձերու ներդրումը: Նման պարագայի մը, 85րդ էջին վրայ նշուող Պերճը պիտի ծանոթագրուէր իբրեւ Միհրան Տամատեան, եւնէ:

Հոս մեր ուշադրութեան առարկան պիտի դարձնենք քանի մը պարագաներ միայն:

Օտեան իր 11 Փետրուար 1898 (էջ 97) եւ 25 Փետրուար 1898 (էջ 98) թուակիրներուն մէջ ակնարկութիւն կ'ընէ երկու հեռագիրերու՝ ուղղուած Արփիարեանին: Այդ հեռագիրերը կրնային կա'մ նամակներու շարքին առնուիլ, կա'մ ներկայացուիլ ծանոթագրութիւններու բաժնին մէջ, որովհետեւ... կը գտնուին Արփիարեանի արխիւին մէջ:

Անոնցմէ 10, 1, 1898 թուակիրը կ'ըսէ.-

Reçu lettre. Blessé au coeur. État d'âme désespéré. Suicide imminent. Suprême adieu aux amis.

Yervant

(Նամակն ստացայ: Խոցոտուած սիրտ: Յուսահատական հոգեվիճակ: Անձնասպանութիւնը՝ վերահաս: Վերջին հրաժեշտ բարեկամներու:

Երուանդ:)

Մինչ երկրորդը՝ 11, 1, 1898 թուակիր, կը ներկայացնէ հետեւեալը.-

Blessure cicatrisée. Espérance renaissante. Projet sinistre écarté.

Yevant

(Վերջն սպիացած: Յոյսը վերածնած: Չարաշուք ծրագիրը մէկդի դրուած:

Երուանդ:)

Զգացական խոր ապրումներու պահուն ծնունդ առած անձնասպանական դիտաւորութիւն մը, որ ըստ երեւոյթին հազիւ քանի մը ժամուան կեանք է ունեցեր եւ թողլըուեր՝ այդ ապրումներուն դրդապատճառին վերացումով:

Գալով բուն ծանոթագրութիւններուն, Պօղոս Նուպար փաշա (1851-1930) ներկայացուած է իբրեւ հասարակական-քաղաքական, մշակութային գործիչ, եւնէ: Որքան ծանօթ ենք, ան մշակութային գործիչ բնաւ չէ եղած:

Մկրտիչ Անդրանիկեան (1851-1939) ներկայացուած է պարզապէս իբրեւ «Պօղոս փաշայի վէթիլը», երբ ան ծանօթ է ամէն բանէ առաջ իբրեւ հիմնադիրներէն մին Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութեան:

Երուանդ Աղաթօն (1860-1935) յիշուած է իբրեւ մշակութային գործիչ, երբ ան եւս նախ ՀԲԸՄի հիմնադիրներէն մին էր - նաեւ գլխաւոր մտածող ուժերէն մին այդ կազմակերպութեան - եւ որեւէ բանէ աւելի ծանօթ էր իբրեւ գիւղատնտես ու գիւղատնտեսական աշխատութիւններու հեղինակ:

Մկրտիչ Փորթուգալեանի (1848-1921) վերագրուած է Արմենական կազմակերպութեան հիմնադիրի ու ղեկավարի դեր: Փորթուգալեան ո՛չ հիմնադիրն է եղած յիշեալ կազմակերպութեան եւ ո՛չ ալ ղեկավարը: Ծանօթագրողը որոշապէս կրկնած է կարգ մը պատմաբաններու մօտ տիրող այն թիւր կարծիքը թէ Փորթուգալեան հիմնադիրն է եղած Արմենական կազմակերպութեան:

Ժողովուրդին համար ամսաթերթը Մ. Միհրդատեանց առանձինն չէ որ հրատարակած է: Անոր հիմնադրութեան իրենց մասնակցութիւնը բերած են նաեւ Վահան Թէքէեան, Սուրէն Պարթեւեան, Լեւոն Արսէնեան, Աղեքսանդր Շաքիեան, Տքթ. Պօղոս Քօլօլեան եւ Գառնիկ Ֆնտգլեան:

Ը- Բացթողումներ

Մեր լուսապատճէններուն մէջ ունինք մէկ արձակ, մէկ չափածոյ եւ մէկ խառն (արձակ ու չափածոյ) պատառիկներ, որոնք անմիջական աղերս ունին Նամակներուն հետ: Հատորին մէջ անոնց ընդգրկուելը աւելի՛ եւս պիտի ճշխացնէր ժողովածուն:

Արձակ անթուակելի երկտող մըն է, որ կ'ըսէ.

«Միրելի Արփի-

Ահաւասիկ եւս երեք թուղթ, մնացածն ալ վաղը:

Ստա՛կ, ստա՛կ...

Քոյդ

Երուանդ (Օտեան)»

Չափածոն Օտեանի «կտակ»ն է, որուն կ'ականարկուի նամականիին մէջ:

Ահաւասիկ ան.-

Կտակս

էլի, էլի, լամա սաբաթթանի¹

Մատթ. Ի է .46

Ո՛հ, Տէր Աստուած, ինչու՞, ինչու՞ զիս թողուցիր,
Հոգիս տուիր աղջկանց ձեռք զերդ խաղալիք,
Սիրտըս դարձաւ կոտրած անօթ մը ցան ու ցի՛ր,
Կամ ծով անհուն՝ ուր յաջորդեն յուզեալ ալիք:

Ա՛հ, քանի՛ հեղ նետահարեց զիս Կուպիտոն²,
Քանի՛ վէրքեր սրտիս վրայ կան դեռ հասուն.
Այս փորձութեան կրնա՞ս տոկալ, ո՛վ Սուրբ Անտօն³,
Միայնակեաց՝ խոտաճարակ՝ երրորդ դարուն:

Եւ մինչեւ իսկ Ապատիէն ի Շարապաս,
Մըխես սլաքդ, շեշտ սրտիս մէջ, անգուժ Երոս⁴
Սիրոյ հուրը վառես դու յիս (աս էր պակաս),
Սինչ լոկ իբրեւ ես հաշուակալ եկած եմ հոս:

Երբոր մեռնիմ, ո՛ր Արփիար, չիրմիս վրան
Արձանագիր թո՛ղ ասիկա հո՛ն քանդակեն.
- Այս է իմին վերջին կտակ վաւերական.-
«Զիս սիրեց շատ՝ ներեալ լիցին մեղք իւր ամէն:»

Խառն գրութիւնը՝ «Արփիար Դիւցազն» խորագրեալ եւ անաւարտ ահա-
ւասիկ.-

Նախադրութիւն

յԱտենի հնչակեանց յայտնէ Արփիար գլխորհուրդ մարտի ի վերայ Ապտիւ
Համիտայ. հրատարակի Մարտ⁵ հակառակ կարծեացն գրուանեանն Արշա-
կայ⁶ որ ի հին բնակչաց Պէշիկդաշի: Դեսպանս առնէ Արփիար առ եղբարսն
Ամերիկայ՝ գալ դրամօք ի թիկունս: Ի կատարել Արփիարեանց զհանդէս հրա-
տարակման Մարտի, գայ պատգամ Ապտիւ Համիտայ առ Արփիար՝ դառնալ
հնազանդիլ նմա երիւք պայմանօք: Արհամարհէ Արփիար, ձայնատուր լեալ
ազդ առնէ ի վերայ նորա մարտ, եւ քաջալերեալ խրախուսէ զՄկրտիչեան⁷ եւ
զՓափագեան⁸: Արշակ սկսանի սերմանել որոմն հակառակութեան յԱնահտի⁹:

Դրուագ Առաջին

Որ ի քնար խրլացուցիչ զԱրփին երգես ի Տարտարոս,
Զառաջնորդն քաջ հրնչակեանց, զամենակուն ի կոկորդիլոս,
Հրեշտա՛կըդ սատանայից, պոչաւորացըն երգաբան
Որ գեղգեղեալ եղանակիս զամենայն երգ անբանական,
Արդ, Մատո՛ր ինձ ըզդատարկ սնտուկ կողիցն թիթեղեայ
Զի երգեցից նըւագաւոր՝ արարք քաջին Արփիարայ:
Ի խորին անդընդոց ի յանմատոյց հրոյ գահէն
Յըղեաց նախ Տէր Սադայիլ զպատգամաւորն իւր ի գեհէն
Զհրեշտակն ապշութեան՝ անմտութեանց խրատատուն,
«Ե՛րթ ի Լոնտոն, ասէ նըմա, Արփիարայ քաջին ի տուն
Ո՛չ եւս այլ հանդուրժեն դըժոխք վրիժուցն հատուցման.
Փութասցի արդ տրպագրել ըզմարտագոռ թերթ հնչակեան»:
Սըլացեալ գայր Զըւարթունն ի քուն մինչդեռ խորդար Արփին
Մըտանէր եւ տայր պատգամ ի սընարից վեհ դիւցազնին.
«Արի՛ կաց, առ սիրելիդ լըղէ հրաման քեզ Բանսարկուն,
«Ե՛րթ անյապաղ տըպել փութով զՄարտ հանդէս դատարկասուն»:
Թօթափէր ըզքունն յանձնէն հսկայն արի, եւ փութացեալ
Զգեհոյր ըզվարտիքըն որ ի գետին կայր գարչ անկեալ:
Լուանայր զաղտոտ մօրուքն՝ <տակաւ> փոխեալ գջուր ի սեւա խաւար,

Եւ ագանէր ըզմոյկ ոտից՝ տըղմաթաթաւ, պատառ պատառ:
Տառատոկ գունաթափեալ արկեալ զուսովքն <մարտական>
Գրրիչ սուր երկսայրի եւ թուղթ բազում ետ ի գրպան:
Եւ գանձամբ առեալ լօղիկ պատառաբեկ մուրացկանի,
Խաբէպատիր մատանցն գործ Ըշթայն¹⁰ անուն խանութպանի:
Մինչ մշուշ խաւարապատ իջեալ ծածկէր քաղաք Լոնտոն,
Արփիար, հրսկայն հայոց, փութար ճեպէր ի սահ Ռիճմոն¹¹:
Հնչակեանք ամենեքեան ըզլուրն առեալ դըղըրդեցան,
գան Ռըշտունի ու Ոստանիկ, արին Սուրէն քաջ Տամատեան:
Անցեալ Արփին բազմէր ի գլուխ շուրջ ակըմբեալ աւագանւոյն,
բանայր գեբրանն, ի շրթանցն հոսէին բանք ապուշագոյն:

Այս թերաւարտ գրութիւնը կը թուի թէ Օտեան առիթով մը փոխանցած է Արփիարեանին: Ան կը վերաբերի Նազարբէկեան ամուլէն Արփիարեանի եւ համախոհներու բաժանումին եւ Վերակազմեալ Հնչակեան Կուսակցութեան ու անոր Մարտ պաշտօնաթերթին հիմնադրութեան ի Լոնտոն, ուր համախմբուած էին հնչակեան գործիչներ Ռշտունի, Ոստանիկ, Պարթեւեան եւ Տամատեան, ի շարս այլոց: Յիշեալներէն առաջին երկուքը պիտի մերժէին յարիլ վերակազմեալներուն:

ՎԱԶԷ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Աստուած, Աստուած, ինչու՞ զիս լքեցիր:

² Հռովմէական դիցաբանութեան մէջ սիրոյ աստուածը:

³ Երրորդ դարու կէսերուն ծնած Սրբ. Անտոն անապատական կը նկատուի հիմնադիրը ճգնակեցութեան:

⁴ Թունական դիցաբանութեան մէջ սիրոյ աստուածը:

⁵ Արփիարեանի խմբագրութեամբ 1887ին իբրեւ ամսագիր հրատարակուիլ սկսած է Վերակազմեալ Հնչակեան Կուսակցութեան պաշտօնաթերթը:

⁶ Ակնարկութիւն Արշակ Զօպանեանի (1872-1954):

⁷ Լեւոն Մկրտիչեան (1867-1932). Վերակազմեալ Հնչակեան Կուսակցութեան հիմնադիրներէն մին. հրապարակագիր եւ յետագային արտօնատէր Արեւ օրաթերթի:

⁸ Թակոբ Փափագեան (1874-1954). Վերակազմեալ Հնչակեան գործիչ, որ իր հերթին չրջան մը եղած է արտօնատէր Արեւ օրաթերթի եւ զբաղած հրապարակագրութեամբ:

⁹ Ակնարկութիւն Զօպանեանի Անահիտ ամսագրին ու Արփիարեան եւ ընկ. ի դէմ անոր պարզած կեցուածքին:

¹⁰ Կակնարկուի մականիշը Արփիարեանի վերարկուին:

¹¹ Մարտ սկզբնական չրջանին կը հրատարակուէր Ռիչմոնտ կամ Ռիճմոն փողոցը: